

NEW YORK TIMES BESTSELLER

PROSTOR

JAK

STEVEN LEVITSKY & DANIEL ZIBLATT

UMÍRÁ

S PŘEDMLUVOU ERIKA TABERYHO

DEMOKRACIE

Steven Levitsky & Daniel Ziblatt
Jak umírá demokracie

PROSTOR

JAK

STEVEN LEVITSKY & DANIEL ZIBLATT

UMÍRÁ DEMOKRACIE

přeložil Jaroslav Veis

PROSTOR | PRAHA | 2018

HOW DEMOCRACIES DIE

Copyright © 2018 by Steven Levitsky and Daniel Ziblatt

All rights reserved

Czech edition © PROSTOR, 2018

Translation © Jaroslav Veis, 2018

ISBN 978-80-7260-394-7

*Naším rodinám:
Liz Mineové a Alejandře Mineové Levitské
& Suriyi, Lilah a Talii Ziblattovým*

OBSAH

<i>Úvodem k českému vydání (Erik Tabery)</i>	11
<i>Předmluva</i>	17
1. Osudové aliance	29
2. Americká obrana před populisty a demagogy	54
3. Zásadní republikánská rezignace	80
4. Rozvracení demokracie	103
5. Ochranné prvky demokracie	139
6. Nepsaná pravidla americké politiky	168
7. Rozpad	205
8. Trump proti ochranným prvkům	249
9. Jak demokracii zachránit	289
<i>Poděkování</i>	326
<i>Poznámka překladatele</i>	328
<i>Rejstřík</i>	329

Úvodem k českému vydání

Erik Tabery

Nestává se příliš často, aby měli Češi před Američany v něčem náskok. V tomto případě je to smutná výhoda, ale máme ji. Zatímco obyvatelé Spojených států nikdy nezažili zhroucení demokracie, my jsme toho byli svědky několikrát. Tudíž tam, kde oni musí zapínat fantazii, my máme zkušenost. Kde jsou oni nuceni cestovat do zahraničí za studiem, nám stačí prostě vzpomínat. Proto stále více novinářů, expertů či historiků americkému publiku vysvětluje, že v ohrožení je každá demokracie, o kterou obyvatelé ztratí zájem.

Je ale zkušenost skutečně silnější než studium? A pokud ano, proč se v Evropě demokracie hroutí tak často? Čím to je, že se generace, které zažily první světovou válku, nedokázaly včas vzepřít Adolfu Hitlerovi, který je nezadržitelně vedl k válce další? A jsou Češi poučenějšími demokraty, když si prošli čtyřicetiletou érou totality?

Jak vidíme v praxi, není tomu tak. Ani zkušenost nás neochrání, protože vše je svým způsobem otázka interpretace. Pro jedny bude naše členství v Evropské unii

klíčovou pojistkou před návratem do světa válek či nevolby, zatímco druzí budou stejně přesvědčivě tvrdit, že jsme se vzdali suverenity ve prospěch cizí moci.

Kniha *Jak umírá demokracie* vyvolala bezprostředně po vydání obrovský ohlas. I proto jsme jí v *Respektu* věnovali titulní stranu, což se u knih stává poměrně zřídka. Steven Levitsky a Daniel Ziblatt se totiž rozhodli detailně rozebrat historické i současné příklady států, kde se demokracie zhroutila či minimálně značně omezila. A to velmi často i bez vnějšího zásahu.

Ačkoli byla původně určena právě pro americké čtenáře, kteří si mnohdy neuvědomují, že sice žijí v nejmocnější zemi na světě, ale její fungování stojí na velmi křehkém politickém systému, je zcela objevná i pro nás.

Je dobré vědět, jak mohlo dojít k tomu, že například Venezuela, která byla dlouho považována za vzor jihoamerické demokracie, se rychle stala jednou z nejdespotičtějších zemí na kontinentu. A to aniž by většina tamních obyvatel změnu včas zaregistrovala, či se proti ní dokonce postavila. Kniha je pro nás inspirativní i proto, že klade otázky – a mnohdy nabízí odpovědi –, které se v současnosti honí v hlavě i nám.

„Šikovně zužitkoval hněv prostých obyvatel, z nichž mnozí měli pocit, že tradiční politické strany je ignorují a zneužívají, a v roce 1998 byl zvolen prezidentem. Jedna volička z jeho domovského státu Barinas to večer po volbách vyjádřila pregnančně: „Naše demokracie je nemocná a jediné antibiotikum, které máme, je Chávez,““ píše Levitsky a Ziblatt.

Nezní nám to povědomě? Kdybychom odstranili odkazy na Jižní Ameriku, sedí to i na českou situaci, kdy veřejnost ztratila důvěru v klasické strany a hledala

někoho, kdo bude z jejího pohledu lékem na zdejší problémy. Tak se na scéně zjevili silní aktéři Miloš Zeman, Andrej Babiš a Tomio Okamura. Všichni tři se označují za jakousi avantgardu, alternativu k systému. Byť na tom systému dlouhodobě vydělávali, či ho přímo vytvářeli.

Stoupenci těchto populistických politiků sdílejí jejich rozčilení nad poměry a mnohdy se domnívají, že ostatní je nepodporují proto, že nevidí, či jim dokonce nevadí aféry, arogance či sebestřednost těch, kteří tu dosud vládli. To je ale omyl. Na vyjmenování problémů, kterým česká společnost čelí, se většina shodne. Názory se ale začnou tříštit tehdy, pokud začneme klást otázky: Kdo za to může a jak ony problémy řešit?

Kniha ale připomíná další naše aktuální dilemma: Je lepší extremistické, nacionální či agresivně populistické strany zkoušet zapojit do politiky – aby se tak kultivovaly, případně ztrapnily před voliči –, anebo se proti nim mají demokratické strany jasně vymezit a za žádných okolností s nimi nespolupracovat?

Pánové Levitsky a Ziblatt na konkrétních příkladech (počínaje Německem v roce 1933 až po již zmíněnou současnou Venezuelu) dokazují, že koketování demokratů s populisty vždy dopadne špatně pro demokraty. Zatímco oni se musejí držet pravidel, populisté si s nimi nelámou hlavu a jdou bezohledně za svým cílem. A tím je naprostá kontrola moci. Pokud klasické strany a klasičtí politici zaštití svým jménem nenávistné populisty, poskytnou tak oprávnění i jejich heslům, která slibují jednoduchá řešení.

Zažili jsme to i my v druhé polovině čtyřicátých let. Po druhé světové válce se vlastně nenašla žádná relevantní síla, která by odmítla spolupráci s komunisty,

byť o jejich skutečných ambicích a propojenosti s Moskvou nebyly žádné pochybnosti. Tím, že s nimi demokratické strany spolupracovaly, umožňovaly pokračování jejich destrukční politiky v zákulisí (KSČ ovládla bezpečnostní složky, velkou část tisku apod.), ale zároveň svým angažmá ve vládě voličům de facto říkaly: Nic vážného se neděje, máme to pod kontrolou. Tak ztratila veřejnost jakýkoli pocit obezřetnosti, a když přišlo na lámání chleba, bylo už pozdě.

Nemusíme ale cestovat v čase tak daleko. Tato kniha vychází v době, kdy se hnutí ANO Andreje Babiše rozhodlo aktivně spolupracovat s otevřeně xenofobní a populistickou SPD a na vládní úrovni má dokonce podepsanou smlouvu o spolupráci s KSČM. Něco podobného jsme tu od roku 1989 nezažili. Jsme připraveni tomu čelit? Je veřejnost dostatečně aktivní, aby se ozvala? Zasáhnou instituce, když se bude někdo pokoušet útočit na základní pravidla demokratického systému?

Máme velkou výhodu, že výsledky voleb nedávají těmto stranám dominantní vliv v Poslanecké sněmovně. Navíc se jako klíčové rozhodnutí ukazuje, že jsme zřídili druhou komoru parlamentu, která může změny ústavy či volebních pravidel blokovat. Ale stále platí, že společnost, která ztratí zájem o svou budoucnost, nedopadne dobře.

Zajímavé je, že když se dostávají populisté k moci, pomáhají si zejména zdrcující kritikou stávajících poměrů. Jakmile ale sami moc získají, je kritika nových poměrů nepřijatelná a je považována nikoli za útok na chyby vlády, ale za napadení národa či státu. Tak se třeba chová Viktor Orbán v Maďarsku, který nejdříve z řad opozice zcela oprávněně

útočil na korupční chování socialistické vlády, ale kritika jeho vládní politiky je prý už zpochybňováním všech Maďarů.

S demokracií je to složité v tom ohledu, že potřebuje, aby plnilo svou roli hned několik „pojistek“. Občané musejí být aktivní, média musejí být kritická a kontrolovat mocné, strany musejí mít nastavené přísné vnitřní mechanismy, aby ti, kdo selžou či projevují sklon k extremismu, zůstali mimo hru, státní instituce musí být nezávislé a měřit všem stejně, justice nesmí stranit žádné síle atd.

Z tohoto hlediska jsme se ocitli ve velmi křehkém období. Náš stranický systém se vlastně rozpadá, část důležitých médií se poprvé stala součástí impéria jednoho politika, zatímco ta zbývající slábnou, občanská společnost se své nové roli teprve učí. Naštěstí máme kvalitní ústavu, ne zcela slabé instituce, a zejména nezávislou justici. Zatím.

„Potenciální demagogové existují v každé demokracii a čas od času se někdo z nich strefí do nálad veřejnosti. V některých demokraciích si však političtí lídři dávají pozor na varovné signály a podnikají kroky k tomu, aby autoritáři zůstávali na politické periférii, daleko od centra moci. Když nástupu extremistů či demagogů musejí čelit, spojují se v úsilí izolovat je a porazit. I když masová reakce na extremistické výzvy je důležitá, ještě důležitější je, zda politické elity, a zejména strany, zafungují jako filtry. Stručně řečeno, strážci demokracie jsou politické strany,“ píše přesně Levitsky a Ziblatt.

Knihu *Jak umírá demokracie* lze vnímat jako svého druhu návod. Návod k tomu, čemu je dobré se vyhnout, na co je třeba klást důraz. Pakliže se chceme

označovat za demokraty, měli bychom všichni důsledně hájit demokratické principy bez ohledu na to, jestli vládnou „naši“ či ti „druzí“. Pokud se někomu líbí, že vládoucí síla ohne ta či ona pravidla, protože to zrovna souzní s jeho světonázorem, může si být jistý, že dříve nebo později se ona pravidla pokroutí tak, že omezí i jeho samého. Pak už ale většinou bývá na protesty pozdě.

Předmluva

Je naše demokracie ohrožená? Nikdy nás nenapadlo, že si tuto otázku kdy položíme. Spolupracujeme už patnáct let, společně přemýšlíme, píšeme a přednášíme studentům o tom, jak jinde a jindy demokracie prohrávaly – v Evropě v temných třicátých letech minulého století, v Jižní Americe v represivních sedmdesátých letech. Zkoumáním nových forem totalitismů, vynořujících se po celém světě, trávíme roky. Z toho, jak a proč demokracie umírají, se stala naše profesionální posedlost.

Jenže teď se najednou zabýváme svou vlastí. Během uplynulých dvou let jsme zažili politiky říkat a dělat věci do té doby ve Spojených státech neslýchané – které však známe z jiných míst jako předzvěst krize demokracie. Stejně jako na mnohé další Američany padá z toho strach i na nás, třebaže se snažíme navzájem ujistit, že *tady to přece tak špatné být nemůže*. I když víme, že demokracie jsou vždy křehké, ta, v níž žijeme, vždy dokázala vzdorovat. Naše ústava, naše národní usilování o svobodu a rovnost, naše tradičně odolná střední třída, naše vysoká míra bohatství i vzdělanosti a náš mohutný a mnohotvárný soukromý

sektor – to vše by nás přece mělo před nejrůznějšími formami zhroucení demokracie, k nimž dochází jinde, spolehlivě ubránit.

Jenže se nás zmocňují obavy. Američtí politici se dnes chovají ke svým soupeřům jako k nepřátelům, zastrašují nezávislá média, vyhrožují odmítnutím výsledků voleb. Pokoušejí se oslabit institucionální ochranu demokracie včetně soudů, zpravodajských služeb a komisí pro etiku. Americké státy, kdysi velené velkým právníkem Louisem Brandeisem jako „laboratoře demokracie“, jsou vystaveny nebezpečí, že se promění v laboratoře autoritářství, které si osobují moc přepisovat volební pravidla, přizpůsobovat si volební obvody, a dokonce upřít některým občanům právo volit, jen aby si zajistily, že neprohrají. V roce 2016 byl poprvé v dějinách Spojených států zvolen prezidentem člověk bez předchozí zkušenosti s výkonem veřejného úřadu, s pramalým odhodláním dodržovat ústavní práva a se zjevnými sklony k autoritářství.

Co to všechno znamená? Prožíváme snad sestup a pád jedné z nejstarších a nejúspěšnějších demokracií světa?

V poledne 11. září 1973, kdy napětí v ulicích chilského Santiaga trvalo už měsíce, se z nebe střemhlav snesl tryskový letoun britské výroby Hawker Hunter a svrhl bomby na La Monedu, novoklasicistní prezidentský palác v centru města. Bombardování neustávalo a palác vzplanul. Prezident Salvador Allende, zvolený před třemi lety do čela státu levicovou koalicí, se zabarikádoval uvnitř. Za jeho prezidentování se Chile začalo propadat do společenských nepokojů, hospodářské krize a politické paralýzy. Allende prohlásil, že úřad neopustí, dokud svůj úkol nedokončí – teď však

nadešel okamžik pravdy. Vlády v zemi se zmocnila chilská armáda vedená generálem Augustem Pinochetem. Zrána onoho osudového dne se Allende pokusil postavit na odpor a v rozhlase vyzval své stoupence, aby vyšli do ulic bránit demokracii. To se však nestalo. Vojenská policie, která měla prezidentský palác hlídat, ho opustila a ozvěnou Allendeho projevu bylo jen ticho. O několik hodin později byl prezident Allende mrtev. A s ním také demokracie v Chile.

Přesně toto je obvyklý obraz umírajících demokracií – zavražděných rukama mužů s puškami. Během studené války měly státní převraty na svědomí skoro tři čtvrtiny jejich rozpadů. Právě takto skončil demokratický režim v Argentině, Brazílii, Dominikánské republice, Ghaně, Řecku, Guatemale, Nigérii, Pákistánu, Peru, Thajsku, Turecku a Uruguayi. V roce 2013, tedy zcela nedávno, byl tímto způsobem svržen egyptský prezident Muhammad Mursí a o rok později i thajská ministerská předsedkyně Jinglak Šinavatrová. Ve všech těchto případech demokracie skončila spektakulárním způsobem, násilně a s pomocí vojska.

Demokracie se však mohou rozpadat také jinak, méně dramaticky, avšak stejně destruktivně. Mohou umírat nejen likvidovány generály, ale také svými zvolenými vůdci – prezidenty a premiéry, kteří podvracejí proces, jehož prostřednictvím se dostali k moci. Někteří rozloží demokracii rychle, jako to v roce 1933 udělal Hitler na spáleništi Reichstagu v Německu. Častěji však demokracie erodují pomalu, ve sledu jen stěží pozorovatelných kroků.¹

1/ Ústavní právníci Aziz Huq a Tom Ginsburg tento způsob zhroucení demokracie označují za „ústavní regresi“. Viz Aziz Huq, Tom Ginsburg, „How to Lose a Constitutional Democracy“, v: *UCLA Law Review*, 65, 2018;

Například ve Venezuele burcoval politický outsider Hugo Chávez proti těm, které označoval za zkorumpovanou vládní elitu, a sliboval, že vybuduje „autentičtější“ demokracii, která bude využívat velkého ropného bohatství země k tomu, aby chudí mohli žít lépe. Šikovně zužitkoval hněv prostých obyvatel, z nichž mnozí měli pocit, že tradiční politické strany je ignorují a zneužívají, a v roce 1998 byl zvolen prezidentem. Jedna volička z jeho domovského státu Barinas to večer po volbách vyjádřila pregnantně: „Naše demokracie je nemocná a jediné antibiotikum, které máme, je Chávez.“²

Když Chávez slibovanou revoluci zahajoval, choval se demokraticky. V roce 1999 uspořádal svobodné volby do nového ústavodárného shromáždění, v nichž jeho spojenci získali zdrcující většinu. *Chavistas* tak mohli sami sepsat novou ústavu. Byla to demokratická ústava, a aby posílili její legitimitu, uspořádali v roce 2000 nové prezidentské i parlamentní volby. Chávez se svými spojenci vyhrál i je. Jeho populismus však vyvolával silný odpor a v dubnu 2002 se ho armáda pokusila odstranit. Převrat však nebyl úspěšný, a Chávez mohl vítězoslavně prohlašovat, že jeho demokratická legitimita naopak ještě stoupla.

Na cestu k autoritářství se Chávez vydal až v roce 2003. Veřejnost ho přestávala podporovat, a proto pozdržel referendum vyvolané opozicí, které by ho mohlo připravit o moc – uskutečnilo se až o rok později, kdy rostoucí ceny ropy jeho postavení posílily a měl

též Ellen Lustová, David Waldner, *Unwelcome Change. Understanding, Evaluating, and Extending Theories of Democratic Backsliding*, U. S. Agency for International Development, Washington, D. C., 2015.

2/ Bart Jones, *Hugo! The Hugo Chavez Story from Mud Hut to Perpetual Revolution*, Steerforth Press, Hanover (NH) 2007, str. 225.

šanci zvítězit. I když ještě v témže roce vytvořila vláda černou listinu všech, kdo podepsali petici za Chávezovo odvolání, a obsadila svými lidmi Nejvyšší soud, drtivé vítězství ve volbách v roce 2006 mu umožnilo udržet si demokratickou fasádu. *Chávezovský* režim se od roku 2006 choval stále represivněji. Zastavil vysílání nejvýznamnější televizní stanice, opoziční politiky, soudce a mediální osobnosti zavíral z pochybných důvodů do vězení nebo vyháněl do exilu a zrušil zákon omezující počet prezidentských období, takže mohl zůstat u moci donekonečna. Když byl v roce 2012, kdy už umíral na rakovinu, zvolen znovu, stalo se tak ve svobodné, ale nikoli rovné soutěži: *chavistas* ovládali valnou většinu médií a v jejich prospěch pracovala i větší část státní mašinerie. Když Chávez rok nato zemřel, vyhrál pochybné volby jeho nástupce Nicolás Maduro a už v roce 2014 jeho vláda poslala do vězení jednoho z významných předáků opozice. Další drtivé vítězství ve volbách do zákonodárných orgánů v roce 2015 zdánlivě umlčelo ty, kdo Venezuelu kritizovali, že už není demokratickou zemí. Teprve když si nové ústavodárné shromáždění složené ze zástupců jediné strany v roce 2017 uzurpovalo parlamentní pravomoci, tedy téměř dvacet let poté, co byl Chávez poprvé zvolen prezidentem, začala být Venezuela považována za autokracii.

Tak umírají demokracie. Zjevné diktatury³ – v podobě fašismu, komunismu nebo vojenských režimů –

3/ Steven Levitsky, Lucan A. Way, *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes After the Cold War*, Cambridge University Press, New York 2010; též Scott Mainwaring, Aníbal Pérez-Liñán, *Democracies and Dictatorships in Latin America. Emergence, Survival, and Fall*, Cambridge University Press, New York 2014.

vymizely téměř v celém světě. Vojenské převraty i další násilné cesty k získání moci jsou vzácností. Ve většině zemí se pravidelně konají volby. Demokracie však umírají dál, jen jinými způsoby. Po skončení studené války se většina demokracií rozpadla nikoli v důsledku zásahů generálů a vojáků, nýbrž v důsledku působení zvolených vlád.⁴ Podobně jako Chávez ve Venezuele, rozvrátili demokratické instituce v Gruzii, Maďarsku, Nikaragui, Peru, na Filipínách, v Polsku, Rusku, na Srí Lance, v Turecku a na Ukrajině sami zvolení vůdci. Rozklad demokracie dnes začíná u volebních uren.

Volební cesta k tomuto rozkladu je nebezpečně klamavá. V případě klasického převratu, k němuž došlo v Pinochetově Chile, přichází smrt demokracie okamžitě a je zjevná každému. Prezidentský palác hoří. Prezident je zabit, uvězněn nebo poslán do vyhnanství. Ústava je zbavena účinnosti nebo rozervána na cáry. V případě volební cesty se však nic z toho neděje. V ulicích se neobjeví žádné tanky. Ústava i další formální demokratické instituce nadále existují. Lidé stále volí. Zvolení autokraté zachovávají fasádu demokracie, přestože její podstatu už eliminovali.

Mnohé z vládního úsilí o podvracení demokracie je „legální“ v tom smyslu, že ho zákonodárné sbory schválí a soudy neodmítnou. Lze ho dokonce vylíčit jako úsilí o *vylepšení* demokracie – jako lepší vymáhání spravedlnosti, boj s korupcí nebo pročištění volebního procesu. Noviny pořád vycházejí, avšak jsou podplaceny nebo v nich vládne autocenzura. Občané nadále kritizují vládu, ovšem často přitom narážejí na

daňové a jiné právní problémy. Ve veřejnosti to vyvolává zmatek. Lidé si hned neuvědomí, co se děje. Mnozí nadále věří, že žijí v demokratickém systému.⁵ Když v roce 2011 měli v průzkumu Latinobarómetro Venezuelané ohodnotit svou zemi na stupnici od 1 („rozhodně nedemokratická“) do 10 („naprosto demokratická“), 51 procent respondentů jí dalo známku 8 nebo vyšší.

Protože se nic zásadního nestalo – nedošlo k převratu, nebylo vyhlášeno stanné právo, platnost ústavy nebyla pozastavena a režim zjevně „nepřekročil“ hranici, kdy nastává diktatura –, nedostalo se společnosti žádného varovného znamení. Těch, kdo vládu obviňují, že zneužívá moc, se lze zbavit nebo je označit za panikáře. Erozi demokracie tak většina občanů nepostřehne.

Jak zranitelná je vůči takovéto podobě úpadku americká demokracie? Její základy jsou nepochybně silnější než základy demokracie ve Venezuele, v Turecku nebo Maďarsku. Avšak jsou dostatečné?

Chceme-li si na tuto otázku odpovědět, musíme poodstoupit od novinových titulků a zpravodajských vstupů. Náš pohled musí být širší a musíme se poučit z historických zkušeností jiných demokracií ve světě. Zkoumání toho, jak jiné demokracie procházely krizemi, nám umožňuje pochopit výzvy, jimž čelí ta naše. Můžeme také na základě historických zkušeností jiných národů vyvinout cosi jako lakmusový test, který nám pomůže identifikovat možné autokraty dřív, než se dostanou

5/ Latinobarómetro, citováno: 16. března 2017, URL: <http://www.latinobarometro.org/latOnline.jsp> (dotaz: Democracy – Scale [country] is democratic).

k moci. Můžeme se poučit z chyb, které učinili lídři starších demokracií, když možným autokratům začali otevírat dveře – a naopak z toho, jak jiné demokracie dokázaly extremisty od moci odstavit. Srovnávací přístup také odhaluje, jak pozoruhodně podobné jsou strategie, jichž v nejrůznějších částech světa při podvracení demokratických institucí využívají zvolení autokraté. Čím jsou tyto vzorce zřetelnější, tím jasnější jsou kroky vedoucí k rozpadu – a tím snazší je se s nimi potýkat. Vědět, jak občané v jiných demokraciích úspěšně odolávali zvoleným autokratům nebo proč v takovém úsilí tragicky selhali, je pro ty, kdo se dnes snaží bránit americkou demokracii, velmi důležité.

Víme, že extremističtí demagogové se čas od času vynoří ve všech společnostech, dokonce i ve zdravých demokraciích. Byli i ve Spojených státech, například Henry Ford, Huey Long, Joseph McCarthy a George Wallace. Základním testem demokracií však není, zda se takovéto postavy vůbec vynoří, nýbrž to, co političtí vůdcové a zejména politické strany udělají, aby jim zabránili získat moc – třeba tím, že se nedostanou na kandidátní listiny mainstreamových politických stran, že tyto strany odmítnou jejich podporu či možnost, aby s nimi byly spojovány, a že když to bude nezbytné, dokážou ve společném zájmu podpořit demokratické kandidáty svých soupeřů. Izolace oblíbených extremistů vyžaduje politickou odvahu. Pokud však etablované strany ze strachu, oportunismu nebo v důsledku chybné úvahy umožní extremistům stát se součástí mainstreamu, je demokracie v ohrožení.

A pokud se potenciální autoritáři dostanou k moci, čelí demokracie druhému kritickému testu: Rozvrátí autokratický vůdce demokratické instituce, nebo

naopak ony omezí jeho? Instituce samotné nestačí na to, aby zvoleného autokrata udržely na uzdě. Ústavu musíme bránit – a to jak usilováním politických stran a organizovaných občanů, tak demokratickými pravidly. Bez pevných pravidel nemohou být ústavní brzdy a protiváhy tak pevnou obrannou hradbou, za jakou je považujeme. Instituce se stávají politickými zbraněmi, tvrdě využívanými těmi, kdo je mají v moci, proti těm, kteří je neovládají. Právě tímto způsobem podvracejí zvolení autokrati demokracii – soudy a další nestranné instituce obsazují svými lidmi a „zapojují je do boje“, uplácejí média a soukromý sektor (nebo je umlčují zastrašováním) a přepisují politická pravidla, aby dostali své oponenty do co nejobtížnější situace. Tragickým paradoxem volební cesty k autoritářství je, že ti, kdo páchají na demokracii atentát, využívají veškerých demokratických institucí – postupně, rafinovaně, a dokonce legálně –, aby ji zabili.

Amerika propadla v prvním testu v listopadu 2016, když zvolila prezidenta, jehož oddanost demokratickým pravidlům je pochybná. Překvapivé vítězství Donalda Trumpa umožnili nejen roztrpčení voliči, ale také neschopnost Republikánské strany zabránit extremistickému demagogovi, aby získal nominaci.

Jak vážná je tato hrozba nyní? Mnohé pozorovatele uspokojuje to, že americká ústava byla sepsána tak, aby demagogy typu Donalda Trumpa zvládala a mařila jejich snahy. Madisonovský systém brzd a protiváh už funguje víc než dvě století. Přežil občanskou válku Severu proti Jihu, velkou hospodářskou krizi, studenou válku i Watergate. Nepochybně by měl být schopný přežít i Trumpa.

Nejsme si tím však zcela jistí. Historicky americký systém brzd a protiváh *fungoval* velmi dobře – avšak ne proto nebo ne zcela proto, že byl tak navržen otcí zakladateli. Demokracie fungují nejlépe – a nejdéle přežívají –, když ústavu posilují nepsaná demokratická pravidla. Americké brzdy a protiváhy jsou chráněny před zánikem dvěma základními normami: vzájemnou tolerancí čili pochopením, že soutěžící strany se vzájemně akceptují jako legitimní soupeři, a zdrženlivostí čili vědomím, že politici by se měli v užívání svých institucionálních výsad krotit. Tato dvě pravidla pomohla udržet demokracii v Americe po většinu 20. století. Lídři dvou největších politických stran vnímali své protějšky jako legitimní a odolávali pokušení využít toho, že instituce dočasně ovládají, k maximalizaci výhod pro svou stranu. Pravidla tolerance a zdrženlivosti sloužila americké demokracii jako ochranný prvek zabraňující stranickému boji na život a na smrt, který hubil demokracie jinde ve světě: v třicátých letech 20. století v Evropě a šedesátých a sedmdesátých v Jižní Americe.

Dnes už onen ochranný prvek nefunguje. Eroze demokratických pravidel začala v posledních dvou desetiletích 20. století a zrychlila ve století nynějším. Když se stal prezidentem Barack Obama, začali zejména mnozí republikáni zpochybňovat legitimitu svých demokratických soupeřů a ve snaze zvítězit za každou cenu opouštěli pravidlo zdrženlivosti. Donald Trump tento proces možná urychlil, ale nevyvolal ho. Výzvy, jimž musí americká demokracie čelit, jsou hlubší. Oslabování demokratických norem má kořeny v extrémní stranické polarizaci, sahající daleko za politické rozdílnosti až k existenciálnímu konfliktu mezi rasami

a kulturami. Americké úsilí o dosažení rovnosti ras vyvolává s narůstající společenskou diverzitou nečekaně zrádné reakce a polarizaci zesiluje.⁶ A pokud si lze z historického zkoumání rozpadu demokracií vzít nějaké poučení, pak to, že extrémní polarizace je pro demokracie vražedná.

Důvody ke znepokojení tudíž existují. Nejenže si Američané v roce 2016 zvolili demagoga – učinili tak ke všemu v čase, kdy normy, jež kdysi demokracii ochraňovaly, už byly rozvolněné. Avšak vezmeme-li si ze zkušeností jiných zemí poučení, že polarizace je pro demokracii smrtelná, můžeme se také poučit, že její pád není ani nevyhnutelný, ani nezvratný. Tato kniha popisuje, jak se jiné demokracie octly v krizi, a navrhuje zároveň strategie, jež by občané měli, nebo také *neměli* užívat, pokud chtějí demokracii bránit.

Mnozí Američané jsou oprávněně znepokojeni tím, co se v jejich zemi děje. Obrana demokracie však vyžaduje víc než obavy nebo pobouření. Musíme být pokorní a smělí *zároveň*. Musíme se z historie jiných zemí poučit, jak rozeznat varovné signály – a jak je rozlišit od falešného poplachu. Musíme se vyvarovat osudově chybných kroků, které proměnily jiné demokracie v ruiny. A musíme si připomenout, jak občané dokázali čelit velkým krizím demokracie v minulosti a jak přitom v úsilí odvrátit kolaps dokázali překonat hluboce zakořeněné vzájemné rozpory. Dějiny se neopakují. Vtiskují však smysl budoucím událostem. A umožňují ten smysl objevit dřív, než bude pozdě – v to doufá i tato kniha.

6/ Robert Mickey, Steven Levitsky, Lucan Ahmad Way, „Is America Still Safe for Democracy?“, v: *Foreign Affairs*, květen/červen 2017, str. 20–29.

OSUDOVÉ ALIANCE

Jednou se kůň s jelenem pustili do sporu a kůň se pak vydal za myslivcem, aby mu pomohl s pomstou. Myslivce souhlasil, ale řekl: „Jestli chceš jelena zdolat, musíš dovolit, abych ti vložil mezi čelisti tento kus železa a pak tě mohl s pomocí otěží vést. Musíš mi také dovolit vložit ti na hřbet sedlo, abych na tobě mohl pevně sedět, až budeme pronásledovat nepřítele.“ Kůň s podmínkami souhlasil, a tak si ho myslivce osedlal a nasadil mu uzdu. Když pak s myslivcovou pomocí jelena uhnali, řekl kůň: „Teď slez z mého hřbetu a odstraň mi ty věci z tlamy a ze zad.“ – „Co tak zhurta, příteli,“ řekl mu myslivce. „Mám tě teď na uzdě a osedlaného a dal bych přednost tomu, aby to tak zůstalo.“

(O koni, jelenu a myslivci, *Ezopovy bajky*)

Benito Mussolini dorazil do Říma v lůžkovém voze 30. října 1922 v 10 hodin 55 minut.¹ Do hlavního města přijel na výzvu krále, aby se stal premiérem a sestavil novou vládu. Obklopen skupinkou strážců se nejprve zastavil v hotelu Savoia a potom v černém obleku, černé košili a sladěném černém tvrdáku nakráčel

1/ Simonetta Falasca-Zamponiová, *Fascist Spectacle. The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy*, University of California Press, Berkeley 1997, str. 1.

triumfálně do Kvirinálského paláce, sídla italského krále. Neověřených zpráv o nepokojích byl Řím plný. Po ulicích se potulovaly fašistické bojůvky, často v roztodivných uniformách. Mussolini, vědomý si účinků tohoto spektaklu, vstoupil do paláce s mramorovými podlahami a pozdravil krále: „Pane, promiňte mi můj oděv. Přicházím z bojiště.“²

Tak započal legendární Mussoliniho „pochod na Řím“. Obraz zástupu černokošiláčů hrnoucích se přes Rubikon, aby uchvátili moc dosud patřící italskému liberálnímu státu, se stal fašistickým kánonem a během dvacátých a třicátých let minulého století byl donekonečna k vidění při státních svátcích a ve školních učebnicích. Mussolini si dal s budováním mýtu spoustu práce. Když vlak zastavil v poslední stanici před Římem, zvažoval, že vystoupí a do města vjede na koni, obklopený svými strážci.³ Třebaže se to takhle nakonec neuskutečnilo, dělal později, co bylo v jeho silách, aby legendu o svém nástupu k moci podpořil a udělal z něj, řečeno jeho slovy, „revoluci“ či „akt vzpoury“, které novou fašistickou éru odstartovaly.⁴

Pravda byla poněkud obyčejnější. Valná většina Mussoliniho černokošiláčů, z nichž mnozí byli vyhladovělí a neozbrojení, dorazila, až když byl vyzván, aby se stal premiérem. Fašistické oddíly, rozestě po zemi, byly sice hrozbou, avšak Mussoliniho intriky vedoucí k ovládnutí země žádnou revolucí nebyly. Využil 35 parlamentních křesel své strany (z celkových 535), rozporů uvnitř politického establishmentu, strachu

2/ Robert Paxton, *The Anatomy of Fascism*, Vintage, New York 2004, str. 90.

3/ Falasca-Zamponiová, *Fascist Spectacle*, str. 2.

4/ Tamtéž.

ze socialismu a obav z násilí, jímž 30 000 černokošiláčů hrozilo, aby si získal opatrného krále Viktora Emanuela III., který v něm viděl vycházející politickou hvězdu i možnost, jak nepokoje zklidnit.

Po Mussoliniho jmenování byl obnoven politický pořádek, hrozba socialismu pominula a italská burza vylétla nahoru. Významní politici, představitelé liberálního establishmentu, jako byl Giovanni Giolitti a Antonio Salandra, obratu tleskali. Mussoliniho považovali za užitečného spojence. Avšak podobně jako kuň z Ezopovy bajky také Itálie brzy pocítila, co to znamená být „na uzdě a osedlán“.

V trochu jiných verzích se tento příběh odehrál během uplynulého století v řadě koutů světa. Političti outsideři od Adolfa Hitlera přes Getúlia Vargase v Brazílii a Alberta Fujimoriho v Peru k Hugu Chávezovi ve Venezuele se k moci dostávali stejným způsobem – zevnitř, prostřednictvím voleb nebo aliancí s mocnými politickými osobnostmi. Ve všech uvedených případech elity uvěřily, že přizvou-li outsidera k moci, pak ho také *zkrotí* a výsledkem bude, že se moc vrátí do rukou politiků hlavního proudu. Jejich záměr se však obrátil proti nim. Vražedná směs ambic, strachu a chybných úvah vždy vedla k téže osudové chybě – k dobrovolnému předání klíčů k moci do rukou rodícího se autokrata.

Jak je možné, že ostrřílení a zkušeni státníci tuto chybu stále opakují? Máloco ji tak přesně ilustruje jako vzestup Adolfa Hitlera v lednu 1933. Jeho schopnost rozpoutat násilnou vzpouru byla zřejmá už během mnichovského pivního puče v roce 1923, kdy skupina jeho stoupenců ozbrojených pistolemi překvapivě

zaútočila na několik vládních budov a navečer obsadila mnichovskou pivnici, kde právě schůzovala bavorská elita. Mizerně připravená akce však byla potlačena a Hitler strávil devět měsíců ve vězení, kde sepsal své neblaze proslulé politické poselství *Mein Kampf*. Poté veřejně oznámil, že se k moci dostane prostřednictvím voleb. Zpočátku v nich jeho nacionálněsocialistické hnutí získalo jen několik hlasů. Výmarský politický systém byl v roce 1919 založen na demokraticky orientované koalici katolíků, liberálů a sociálních demokratů. Počátkem třicátých let, kdy se německé hospodářství zmítalo v krizi, se toto středopravé uskupení stalo obětí vnitřních rozporů a popularitu si začali získávat komunisté a nacisté.

Vláda vzešlá z voleb v březnu 1930 v důsledku hospodářské krize zkolabovala. V patové situaci, kdy byla vládní moc zablokovaná, využil prezident bez exekutivních pravomocí a hrdina první světové války Paul von Hindenburg článku ústavy, který hlavu státu zmocňoval jmenovat za výjimečných okolností říšským kancléřem i politika bez podpory parlamentní většiny. Takovíto nezvolení kancléři měli – spolu s prezidentem – nejen vládnout, ale také bránit nástupu radikálů zprava i zleva. Prvním byl Heinrich Brüning, ekonom patřící ke straně Centrum, který se nejprve pokusil obnovit hospodářský růst. Neuspěl však a v úřadu kancléře se udržel jen krátce (posléze z Německa odešel a stal se profesorem na Harvardu). Prezident von Hindenburg se poté obrátil na šlechtice Franze von Papena a pak, patrně už ze zoufalství, na von Papenova blízkého přítele a rivala zároveň, bývalého ministra obrany generála Kurta von Schleichera. Ani ten však nenašel v říšském sněmu

většinovou podporu a patová situace zůstávala stále nevyřešená. Čelní politici měli dobrý důvod bát se vypsání nových voleb.

Soupeřící konzervativci se koncem ledna 1933 tajně sešli a dospěli k názoru, že se „něco musí konečně stát“. Dohodli se, že hlavou vlády by se měl stát populární outsider Adolf Hitler. Pohrdali jím, avšak věděli, že má širokou podporu. Většina z nich navíc soudila, že ho zvládnou.

Von Papen, jeden z hlavních architektů tohoto plánu, zavrhl 30. ledna 1933 obavy z riskantního kroku, který udělal z Adolfa Hitlera kancléře krizí zmítaného Německa, uklidňujícím tvrzením: „Povolali jsme ho proto, že se nám hodí...⁵ Během dvou měsíců ho dostaneme do kouta a bude jen kvičet.“ Těžko si představit někoho, kdo se víc přepočítal.

Itálie i Německo jsou názornými příklady „osudových aliancí“,⁶ v jejichž důsledku se autoritáři dostávají k moci. V kterékoli demokracii musejí politici čas od času čelit závažným potížím. Hospodářské krize, vzrůstající nespokojenost veřejnosti a volební propady politických stran hlavního proudu mohou vystavovat velkým zkouškám úsudek i těch nejzkušenějších politických zasloucenců. Když se na scéně objeví charizmatický outsider a získává popularitu tím, že se staví proti starým pořádkům, mohou zavedení politici, kteří cítí, že jim moc uniká mezi prsty, snadno podlehnout pokušení a uzavřít s ním koalici. Ten, kdo své

5/ Citováno v: Richard Evans, *The Coming of the Third Reich*, Penguin, New York 2003, str. 308.

6/ Hermann Beck, *The Fateful Alliance. German Conservatives and Nazis in 1933. The Machtergreifung in a New Light*, Berghahn Press, New York 2011. Viz též Daniel Ziblatt, *Conservative Parties and the Birth of Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge 2017.